

Romuald Naruniec

Kreacja króla Mendoga w „Trylogii dramatycznej” (*Mendog* Euzebiusza Słowackiego, *Mindowe* Juliusza Słowackiego, *Mindaugas* Justinasa Marcinkevičiausa)

Litewski król Mendog, którego „uroczysta koronacja na króla Litwy – jak podaje Jerzy Ochmański¹ – odbyła się w Nowogródku na przełomie czerwca i lipca 1253 r.”, jest bohaterem polskich i litewskich utworów literackich. Jego niewątpliwe zasługi dla początków państwowości litewskiej przyczyniły się do popularności tej postaci. Jak podaje litewski historyk A. Šapoka, Mendog (*Mindaugas*) „wywyższył się spośród wszystkich książąt, pozbywając się nawet swych braci i został władcą całej Litwy”². W 1251 roku za pośrednictwem Krzyżaków przyjął chrzest, a w 1253 r. został koronowany. W wyniku zamachu litewskich książąt jesienią 1263 roku Mendog i jego synowie zostali zamordowani. Celem niniejszego artykułu jest zestawienie trzech utworów o Mendogu: dramatu Euzebiusza Słowackiego *Mendog, król litewski*, pierwszego dramatu Juliusza Słowackiego *Mindowe* oraz otwierającej „trylogię dramatyczną” sztuki współczesnego litewskiego twórcy Justinasa Marcinkevičiausa *Mindaugas*³.

Postać pierwszego litewskiego króla zainteresowała także litewskich literatów emigracyjnych. Poeta Kazys Bradūnas (ur. 1917) tworzył cykle i oddzielne prace, poświęcone najważniejszym historycznym i kulturalnym zjawiskom z życia narodu, m.in. pogaństwu, chrzcie Mendoga, architekturze Wilna, Donelaitisie, Cziurlionisie⁴. Natomiast Juozas Kralikauskas (ur. 1910) napisał cykl powieści historycznych, ukazujących panoramę Litwy w epoce Mendoga: *Mindaugo nužūdymas* (*Morderstwo Mendoga*, 1964), *Vaišvilkas* (1970), *Tautvila* (1973) oraz *Mindaugo kapas* (*Grób Mendoga*, 2000). (Ostatnia powieść Kralikauskasa jest właściwie skróconą

¹ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1982, s. 47.

² A. Šapoka, *Lietuvos istorija*, Kaunas 1936, s. 49. Wszystkie tłumaczenia z języka litewskiego dokonał autor artykułu.

³ J. Marcinkevičius, *Mindaugas, Mažvydas, Katedra*, Vilnius 1978.

⁴ V. Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius 1996, s. 440.

wersją pierwszego utworu o zamordowaniu Mendoga, z drobnymi zmianami). Dramaty Euzebiusza Słowackiego, Juliusza Słowackiego oraz Justinasa Marcinkevičiusa ukazują walkę dwóch sił: religii katolickiej wspieranej przez Krzyżaków oraz pogaństwa, a Juozas Kralikauskas uzupełnia akcję powieści wątkiem chrześcijaństwa prawosławnego, widząc w nim zagrożenie dla Litwy: „Kto więc jest najgroźniejszym wrogiem Litwy: Krzyżacy czy Rusini? – pyta Trojnat. – Liwonia czy Wołyń? Ryga czy Halicz? Według króla – Rusini. Ale kto z nich podbił więcej litewskich plemion? Kto podbił Żemgałów, Kurszów i Prusów?”⁵

Dramatyzm ówczesnej sytuacji historycznej podkreśla rozmowa Mendoga z najstarszym synem Wojszwikiem, mnichem prawosławnym, nie pretendującym do tronu: „Który chrzest, ojcze, należało przyjąć: zachodni czy wschodni? Z kim się związać? Czy z krwiożerczymi Krzyżakami? Ufać ich przyrzeczeniom? Uczą oni: «Nie zabijaj!» Lecz czyż nie widzisz: swoją wiarę rozpowszechniają oni mieczem i oszczepem. «Nie kradnij!» A sami łupią, rzeki krwi przelewając”⁶.

Młodszy syn Mendoga, jego następca (Replys w *Mindaugo nužudyimas*, Ruklis w *Mindaugo kapas*), zastanawia się:

A która wiara jest najprawdziwsza? Wszystkie trzy cenią miecz. Każda posiada mnóstwo i dobrych, i złych ludzi. Dla ojca, niewątpliwie, rzymskie chrześcijaństwo jest potężniejsze od starego pogaństwa. Lecz Wojszwickowi bizantyjskie prawosławie jest bliższe i prawdziwsze od obu: i od pogaństwa, i od rzymskiego chrześcijaństwa... Jedni twierdzą tak, inni inaczej, a trzeci – zupełnie odwrotnie. Każdy jest pewien, że do nich należy prawda, jedynie oni dążą do najlepszego. Lecz prawda nie może należeć do wszystkich trzech: jest ona tylko w którejś z nich. Której? Z trzech dwie się mylą. Które?...⁷

W swych powieściach Kralikauskas ukazuje początki państwowości litewskiej: opór książąt wobec władzy centralnej oraz walkę katolicyzmu, pogaństwa i prawosławia o panowanie na Litwie. Najważniejsze znaczenie ma dla autora rozstrzygnięcie ostatniego konfliktu, od niego bowiem zależało, czy Litwa będzie należała do Zachodu czy Wschodu. Przyjmując katolicyzm, Mendog ukierunkował Litwę ku Europie Zachodniej⁸. Jednakże postać Mendoga nie przesłania innych bohaterów. Kralikauskas dużo uwagi poświęcił odtworzeniu sytuacji historycznej, pokazaniu otoczenia króla, rekonstrukcji dawnego języka. Najbardziej lakonicznie charakteryzuje litewskiego władcę w scenie jego śmierci, gdy w obliczu spiskowców Mendog mówi: „Śmierć nie jest kresem! Mendog umrze jako Mendog, a psy jako psy!”⁹

Głównym powodem działań spiskowych Dowmunta jest zemsta osobista. Mendog po śmierci żony Marty przetrzymuje na swoim dworze jej siostrę Ulę, żonę Dowmunta. Natomiast Trojnatem kieruje obawa przed zbliżeniem z Krzyżakami

⁵ J. Kralikauskas, *Mindaugo kapas*, Vilnius 2000, s. 67.

⁶ J. Kralikauskas, *Mindaugo nužudyimas*, Chicago 1964, s. 48.

⁷ Ibidem, s. 108.

⁸ V. Kubilius, *XX amžiaus literatūra...*, s. 463.

⁹ J. Kralikauskas, *Mindaugo nužudyimas...*, s. 230.

i wierność tradycyjnemu pogaństwu. Zawiązanie spisku przez Dowmunta i Trojnata przeciwko Mendogowi wieńczy błogosławieństwo kapłana: „Z bogami, Trojnicie! Z bogami, szlachetni! Zostanie sławny i słynny ten, czyja ręka zabije Mendoga. Szczęśliwie!”¹⁰

Powieść *Mindaugo nužudymas* została nagrodzona w 1964 r. przez Litewski Klub Książki „Draugas” w Chicago. Odnotowując nowatorstwo poetyki Kralikauskasa w ewolucji powieści litewskiej, Vytautas Aleksandras Jonynas podkreśla pewne podobieństwo jego twórczości do utworów Henryka Sienkiewicza¹¹.

Polscy pisarze dość często sięgali do tematyki litewskiej i krzyżackiej, możemy tu wymienić m.in. Mickiewicza, Syrokomlę, Kraszewskiego, Sienkiewicza. Euzebiusz oraz Juliusz Słowacki swe dramaty poświęcili postaci pierwszego króla litewskiego. W twórczości J. Słowackiego, który przez 13 lat mieszkał w Wilnie (1811–1814 oraz 1818–1828), tematyka litewska zajmuje zdecydowanie mniej miejsca niż u Mickiewicza, jednakże miała ona znaczący wpływ na całokształt twórczości poety. Albinas Žukauskas pisze: „Wilno, jego malownicze okolice, Litwa, jej historia i przeszłość, kilkanaście lat dzieciństwa i młodości spędzonych przez Juliusza Słowackiego na Litwie miały niezatarty wpływ, pozostały w jego sercu na całe życie, a w jego twórczości – wiecznie”¹². Alina Kowalczykowa uważa, że podczas pobytu w Wilnie została ukształtowana wyobraźnia Słowackiego: „Doświadczenia estetyczne zdobyte w młodości, mniej więcej do osiemnastego roku życia, odgrywają rolę podstawową. Co więcej, decydują one o późniejszym postrzeganiu świata: przez całe życie zwraca się uwagę na to przede wszystkim i to się zapamiętuje, co współgra z zarysowanym w młodości kanonem wyobrażeń”¹³. Dlatego też akcję *Mindowego*, zdaniem Kowalczykowej, Słowacki umieścił w zamku barokowym, a nie gotyckim.

Mindowe – pierwszy dramat Juliusza Słowackiego, napisany w 1829 roku w Warszawie, wydany po przeróbkach paryskich w 1832 roku, zaliczony został przez autora do utworów „dziecinnych”. W liście do matki 30 lipca 1832 roku poeta pisał: „Tragedia *Mindowe*, wiem, że bardzo słaba – oprócz kilku scen”¹⁴.

Tadeusz Jacek Makles ukazuje ewolucję poglądów badaczy na temat dramatu:

Okolo pół wieku, od Małeckiego do Hahna, ewoluowały poglądy na temat historii w *Mindowem*: od całkowitej negacji historyczności aż po uznanie – na podstawie badań „zewnątrznych” utworu. Tadeusz Grabowski może już mówić o litewskim kolorycie historycznym, o „wniknięciu w ducha wieku”, o – pomimo przekształceń materiału historyograficznego – „tryumfie historyczności”, lecz choć nazywa *Mindowego* „starą kroniką, którą poeta ożywił, którą zamienił w sceny, gdzie ścierają się namiętności i idzie o lepsze

¹⁰ Ibidem, s. 218.

¹¹ *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. K. Bradūnas, Vilnius 1997, s. 279.

¹² A. Žukauskas, *Lietuviški motyvai J. Slovackio kūryboje*, „Pergalė” 1959, nr 9, s. 85.

¹³ A. Kowalczykowa, *Słowacki*, Warszawa 1994, s. 51.

¹⁴ *W kręgu bliskich poety. Listy rodzinne Juliusza Słowackiego*, pod red. E. Sawrymowicza, Warszawa 1960.

prawo z siłą”, nie w historyzmie, ale w nastrojowości upatruje znaczenie utworu dla rozwoju polskiej dramaturgii, przewyżczającej tradycje klasycystyczne¹⁵.

Makles przyznaje dramatowi bardzo ważne miejsce, podkreślając jego oryginalność:

Właśnie *Mindowemu* przypada bardzo ważne miejsce w rozwoju dramaturgii Słowackiego, romantycznego i narodowego. Natomiast za osobistą tragedię twórcy „nowego dramatycznego rodzaju” i „twórcy naszego nowoczesnego dramatu” trzeba uznać niedoocenie *Mindowego* jako ambitnej próby stworzenia polskiej tragedii romantycznej¹⁶.

Niewątpliwie, własna ocena Słowackiego zaciążyła na opiniach polskiej krytyki literackiej. Antoni Małecki, autor pierwszej monografii poświęconej poecie, sugerując się opinią samego Słowackiego, ocenił jego debiut dramatyczny dość krytycznie:

Miejsce pojedynczych, wyższych, nacechowanych talentem, nie brak wprawdzie w tej sztuce; wrażenia odpowiedniego jednakże całość nie sprawia. Co samo już świadczy albo o jakimś niefortunnym założeniu całego pomysłu, albo o jakiejś wadliwości w jego przeprowadzeniu, albo o obojgu. Wadliwe przeprowadzenie rzeczy – jest to innymi słowy pewien niezwiązek pojedynczych części, choćby z osobna najpiękniejszych, pomiędzy sobą i w stosunku do całości. Że dzieło niniejsze zarzutem pod tym względem podlega, tego nie ma co dowodzić. Sam autor to już przyznał¹⁷.

Badacz podkreślił, że umiejętności młodego Słowackiego były jeszcze zbyt małe wobec wielkości podejmowanego tematu.

Na „dziecinność” *Mindowego* zwraca uwagę również Józef Tretiak, który uważa, że tylko młodzieńcza chęć sławy spowodowała wydanie tragedii: „Ale w r. 1830 innymi na ten utwór spoglądał oczyma i roił niewątpliwie, że postanowienie jej na scenie mogłoby mu od razu zdobyć blask sławy. Chodziło o aprobata jakiejś wielkiej powagi, która by tej tragedii wstęp na deski teatralne ułatwiła lub przynajmniej dała zachętę do ogłoszenia drukiem”¹⁸.

Juliusz Kleiner wytyka Słowackiemu słabość kompozycji utworu: „Ten tragik umie już tworzyć sceny świetne i w pomyśle i nawet w wykonaniu – ale nie umie jeszcze komponować dramatu; bo czyż inaczej dałby w akcie drugim scenę, która jest nie tylko punktem kulminacyjnym dramatu *Aldony i Dowmunta*, ale właściwie katastrofą – scenę, po której wszystko w tym dramacie będzie epilogiem?”¹⁹ Podsumowując pierwszą dramatyczną próbę poety, Kleiner stwierdza: „Nie zdołał tedy Słowacki ani zharmonizować należycie wątków dramatu, ani konsekwentnie rozwi-

¹⁵ T.J. Makles, *Narodziny historii. O „Mindowem” w 150 (?) rocznicę*, [w:] *Studia o twórczości Słowackiego*, pod red. I. Opackiego, Kraków 1982, s. 26.

¹⁶ *Ibidem*, s. 14.

¹⁷ A. Małecki, *Juliusz Słowacki. Jego życie i dzieła w stosunku do współczesnej epoki*, Lwów 1901, t. I, s. 116.

¹⁸ J. Tretiak, *Juliusz Słowacki*, Kraków 1904, t. I, s. 30.

¹⁹ J. Kleiner, *Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości*, Warszawa 1919, t. I, s. 66–67.

nać z nich akcji, umiejętnie stopniowanej. Pierwsza próba większej kompozycji nie udała się”²⁰.

Wiktor Hahn również uważa, że pierwsza próba napisania dramatu przez Słowackiego była nieudana:

Że nie wypadła świetnie, policzyć musimy przede wszystkim na karb młodzieńczego wieku autora, mającego wtedy dopiero lat dwadzieścia; nadto przyczyniły się do tego nieświetnego wykonania zakreślenie planu tragedii na zbyt szeroki rozmiar i nader liczne reminiscencje z utworów innych poetów, które nie dały się połączyć ze wspomnieniami kronikarskimi w jedną całość²¹.

Większość opinii badaczy, poczynając od Tadeusza Grabowskiego, była jednak przychylna poecie; dostrzegli mocne strony dramatu. Grabowski pisał:

Potęga twórcza wzmaga się w tym młodzieńcu, w którego rękę forma dramatyczna stanie się powolnym narzędziem, który obejmie w niej nawet ziemię i niebo, świat widzialny i niewidzialny, skończoność i nieskończoność. Dramat o *Mindowem* był tylko zapowiedzią tego, co przyszść miało, liryka i epika będzie tylko przerywać od czasu do czasu pomysły dramatyczne²².

Piotr Chmielowski podkreśla rolę Słowackiego w rozwoju dramatu polskiego, przyznaje to również Zbigniew Sudolski:

Młoda dramaturgia romantyczna wiodła bowiem spór z klasykami właśnie o motywację losów ludzkich, o stosunek do bohatera i o realizm historyczny. Jego historyzm nie jest obciążony najnowszymi ideami patriotyzmu i konspiracji, nie stwarza okazji do snucia paraleli między historią a współczesnością; aktualne idee patriotyczne są poecie dość dalekie²³.

Stefan Treugutt tak ocenia dramat Słowackiego: „*Mindowe* ze swą pasją obiektywnego, ostrego przedstawienia maszyny feudalnej walki o władzę, z uzależnieniem losów i postępowania bohaterów od walki sprzecznych interesów politycznych jest na tle naszej literatury tamtej doby zjawiskiem raczej unikalnym”²⁴. Nie zgadza się z samokrytyczną oceną dramatu, dokonaną przez autora: „Pierwsza próba dramatyczna z r. 1829 zapowiada już przyszłą świetność historyzmu Słowackiego”²⁵.

Podziela tę opinię Alina Witkowska, polemicznie ustosunkowując się do samooceny dramatu przez Słowackiego: „Mimo że *Mindowe* sam poeta nazwał dramą «z teki dziecinnej», dzieje zaś szkockiej królowej [*Maria Stuart* – R.N.] jako temat

²⁰ Ibidem, s. 68.

²¹ W. Hahn, *Kilka słów o genezie „Mindowego”, tragedii Juliusza Słowackiego*, Lwów 1894, s. 29.

²² T. Grabowski, *Juliusz Słowacki. Jego żywot i dzieła na tle współczesnej epoki*, Kraków 1909, t. I, s. 78.

²³ Z. Sudolski, *Słowacki. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1996, s. 90.

²⁴ S. Treugutt, *Pisarska młodość Słowackiego*, Wrocław 1958, s. 137.

²⁵ Ibidem, s. 140.

literacki nie były regularnym odkryciem, to jednak obydwie utwory Słowackiego prezentują go jako dramaturga wybitnego, obdarzonego wielkim zmysłem scenicznym²⁶.

Dramat Słowackiego, różnie oceniany przez polskich badaczy, zyskał, ze względu na tematykę, dużą popularność na Litwie. Kostas Doveika pisze:

Swą słynną tragedię *Mindowe* Słowacki stworzył w Warszawie wkrótce po opuszczeniu Litwy. Akcja tragedii rozgrywa się na Litwie, prawie wszystkie jej postacie – Litwini. Najbardziej interesujące w tym dziele jest to, że autor potrafił głęboko zajrzeć w feudalną przeszłość Litwy i w odróżnieniu od innych współczesnych mu polskich pisarzy, najczęściej ją idealizujących, obiektywnie przedstawił, ważne historyczne, skomplikowane zjawiska z życia starożytnej Litwy²⁷.

Mieczysław Jackiewicz twierdzi, że:

Utwory Słowackiego o Litwie zwróciły uwagę społeczności litewskiej już w latach 80-tych XIX stulecia. Zaczęli się nimi interesować także poeci litewscy, szczególnie romantycy, których poezja Słowackiego inspirowała do tworzenia własnych utworów i wywierała na nich wpływ pozytywny, zwłaszcza w okresie propagowania przez nich narodowowyzwoleńczego ruchu litewskiego wśród ludu i inteligencji na przełomie XIX i XX stulecia²⁸.

W 1900 r. Vincas Kudirka w Chicago przełożył dramat Słowackiego na język litewski (Tomas Astrauskas przełożył jedynie fragmenty). Litewska premiera sztuki odbyła się 7 maja 1901 roku w Baltimore. Następnie *Mindowe* został wystawiony w 1905 r. przez kolonię litewską w Petersburgu, a w 1908 roku w Wilnie. Żona wybitnego malarza i muzyka litewskiego pisarka Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė wspomina:

Ta nieduża wysepka Litwinów w Wilnie była zdecydowana rozwijać wszystkie dziedziny całej kultury litewskiej. Jak więc bez teatru? Jeszcze jesienią, wkrótce po wystawieniu przez Żemkalnisa *Blindy* rozpoczęliśmy rozmowy o jakimś większym dziele. Żemkalnis był jedynie myślą utworzenia trupy teatralnej. Wybrano Słowackiego *Mindowe* (przekład Kudirki). Po przeczytaniu ról na podstawie konkursu otrzymałam rolę Aldony, żony Dowmunta, porwanej przez Mendoga. Wszyscy szczerze szykowaliśmy się całą zimą i w kwietniu wystawiliśmy tę heroiczną tragedię – było to wielkie wydarzenie dla całego litewskiego Wilna²⁹.

Nie miał natomiast *Mindowe* szczęścia do sceny polskiej. Do roku 1939 wystawiono go w Polsce zaledwie 9 razy: dwukrotnie w XIX stuleciu (po raz pierwszy w 1869 roku w Krakowie oraz pięć lat później we Lwowie), pięciokrotnie w sezo-

²⁶ A. Witkowska, *Wielcy romantycy polscy. Sylwetki. Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Norwid*, Warszawa 1980, s. 127. Patrz także: A. Witkowska, *Literatura romantyzmu*, Warszawa 1986, s. 146.

²⁷ K. Doveika, *Julijaus Slovackio ryšiai su Lietuva*, „Literatūra ir kalba”, t. V, Vilnius 1961, s. 384.

²⁸ M. Jackiewicz, *Literatura polska na Litwie XVI–XX wieku*, Olsztyn 1993, s. 162.

²⁹ S. Čiurlionienė-Kymantaitė, *Tarybų Lietuvos rašytojai*, Vilnius 1977, t. I, s. 204.

nach jubileuszowych w latach 1908–1909 i 1909–1910 (w Wilnie, w Zakopanem – przez Lwowski Teatr Ludowy, w Krakowie – przez teatr szkolny i Teatr Ludowy oraz w Drohobyczu), dwukrotnie w okresie międzywojennym (w 1928 r. w warszawskim Teatrze Praskim i w 1931 r. w Krakowie). Po wojnie, w 1975 r. *Mindowe* zaprezentował po raz dziesiąty Teatr A. Fredry w Kaliszu. Przedstawienie kaliskie cieszyło się dużym powodzeniem na I Ogólnopolskim Przeglądzie Teatralnym w Opolu. „Inscenizacja ta przyczyniła się do przewartościowania tradycyjnie niesłusznych sądów na temat wartości scenicznych dramatu”³⁰.

Badacze twórczości Słowackiego prawie jednogłośnie podkreślali, że na jego twórczość wpływ wywarł ojciec Euzebiusz. Oceniając pierwszą dramatyczną próbę, Grabowski widzi w niej inspirację ojca: „I rzecz szczególna, że bohaterem pierwszego dramatu był ten sam Mendog, który zajmował już ojca”³¹.

Podobnie sądzi również Kleiner: „Dla teorii dziedziczności Słowacki przedstawia wyjątkowo wdzięczny temat badania. Zdolności ojca i skłonności matki zdawały się wskazywać na powołanie poety, a odziedziczona organizacja fizyczna niosła ze sobą nadmierną wrażliwość nerwów, która stać się miała podłożem jego sposobu odczuwania i tworzenia”³².

Hahn uważa, że dramatem *Mindowe* poeta złożył literacki hołd swemu ojcu, o czym w liście do matki z dnia 7 listopada 1834 roku wyraził „silne przekonanie, że usposobienie swoje poetyczne odziedziczył po ojcu, a nawet, że postać Mendoga odebrał po nim w spadku”³³, przytaczając w dowód fragment tego listu: „Biada wielka, że mój ojciec, kiedy mi dał życie, zajęty był nadto swoją tragedią *Mindowe* i tobie, kochana mamó, musiał nią głowę nabić. Bez tego nieszczęśliwego wydarzenia byłbym wcale do rzeczy człowiekiem, nie lunatykiem, nie powietrznochodzącym”³⁴.

Żadnych wątpliwości na temat wpływu dramatu ojcowskiego na twórczość syna nie ma autor *Opowieści biograficznej* o Słowackim Sudolski, jak również Witkowska:

Dramat *Mindowe* inspirację zawdzięczał najpewniej, jak sugerowano wyżej, pamięci syna o tragedii Euzebiusza Słowackiego pt. *Mendog, król litewski* (ok. 1812) i w ogóle pewnej karierze postaci litewskiego księcia w literackim historyzmie epoki. Naprawdę pisał go jednak pilny czytelnik *Grażyny* Mickiewicza i poeta wrażliwy na romantyczne kontrasty kultur, także kontrasty religii³⁵.

³⁰ T.J. Makles, *Narodziny historii...*, s. 14.

³¹ T. Grabowski, *Juliusz Słowacki...*, s. 69.

³² J. Kleiner, *Juliusz Słowacki...*, s. 12.

³³ W. Hahn, *Kilka słów o genezie...*, s. 3.

³⁴ Ibidem. Autor dalej pisze: „dla młodego poety pamiątka po ojcu była bardzo cenną, w kilka lat bowiem po poznaniu tragedii wspomnianej, postanowił w r. 1829 napisać dramat, mający za bohatera również Mendoga, chcąc tym samym złożyć niejako hołd ceniom nieznanego prawie ojca”.

³⁵ A. Witkowska, *Wielcy romantycy polscy...*, s. 128.

Treugutt natomiast, jako jedyny z badaczy, podkreśla, że rozważania o wpływie osobowości ojca na twórczość J. Słowackiego należy zaliczyć do legend literackich:

Juliusz Słowacki miał równo trzy lata, gdy wyjeżdżał z rodzicami z Krzemieńca, ledwie skończył pięć, gdy ojciec umarł. O bezpośrednim wpływie ojca–literata na rozwój i kierunek poetyckich zainteresowań syna nie ma co i mówić. Legenda biograficzna nadużywa tu czasem imienia Euzebiusza Słowackiego; równie daremnie jak ci, którzy nie sprawdzalnymi wywodami o dziedziczności próbują wyjaśnić genezę literackiego oblicza młodego Słowackiego³⁶.

Badacze porównywali utwory ojca i syna, zwracając uwagę na ich odmienność. Grabowski pisze: „U ojca Mendog kocha Aldonę, która staje się niejako główną osobą tragedii zgodnie z tradycją pseudoklasyczną. Zwycięski wojownik i pogromca Dowmunta zniża się nawet do prośb, by dać wielki przykład szaleństwa w kochaniu, ucieka się do dania w ręce sztyletu tej, która, mając umrzeć, prosi jeszcze o ocalenie męża”³⁷. Mendog ustępuje prośbom Aldony, daruje swemu przeciwnikowi życie i dawne posiadłości, koszty tego są jednak tak duże, że po śmierci Aldony popełnia samobójstwo. „Dramat Euzebiusza za treść całą ma walkę o rękę Aldony – pisze Kleiner. – Mendog chce księciu Dowmuntowi odebrać żonę jego, Aldonę. Gdy zaś ta, przemocą zatrzymywana, przebywa w zamku Mendoga, toczy się tymczasem za murami bitwa między wojskiem Mendoga a Dowmunta”³⁸. Treugutt kontynuuje rozważania poprzedników o tragedii Euzebiusza i podkreśla, że

romansowy schemat jest sprężyną wypadków. Konflikt jest w całości wynikiem romansowych zechceń króla, on sam najlepiej siebie charakteryzuje, gdy mówi, że jest „wielkim przykładem szaleństwa w kochaniu”. Wojna domowa; śmierć samobójcza Aldony, a w następstwie i Mendoga, cierpienia Dowmunta, legalnego męża Aldony, wszystko to wynika z faktu, że Mendog pokochał Aldonę, a ona nie przestała kochać Dowmunta³⁹.

Mendog Euzebiusza Słowackiego to postać wahająca się, niezdecydowana, charakteryzuje ją monolog w akcie IV, przypominający słynne „być albo nie być” Hamleta:

Ach, długoż, wpośród tego myśli pomieszania,
Mieć nie będę pewnego zamiaru ni zdania?
Biegam po tym mieszkaniu, i w nikczemnej trwodze
Srożę się i przebaczam, gniewam i łagodzę.
Bojaźń jej utracenia jest tych walk przyczyną.
Ach, niech giną na koniec, niechaj wszyscy giną!
Na to się przedsięwzięcie w ostatku odważę.
I krwią zuchwałych hańbę mej pogardy zmażę...

³⁶ S. Treugutt, *Pisarska młodość Słowackiego...*, s. 6.

³⁷ T. Grabowski, *Juliusz Słowacki...*, s. 69–70.

³⁸ J. Kleiner, *Juliusz Słowacki...*, s. 57.

³⁹ S. Treugutt, *Pisarska młodość Słowackiego...*, s. 100.

Lecz, gdy spełnię mój zamiar, zemstą się nasycę;
 Kiedy zgładzę niewdzięcznych, zgubię niewdzięcznicę:
 Czyliż przez to uleczę dręczącą mnie ranę?...
 Oni skończą cierpienia, ja z mymi zostanę.
 Śmierć nie jest dla nich karą i sami jej pragną,
 Prędzej umrą, niż karki buntownicze nagną.
 I mimo klęski, mimo pogromu ich strony,
 Mimo mojej przewagi, jestem zwyciężony!⁴⁰

Różnice pomiędzy dramatami wskazuje również Hahn, podkreślając, że główną osią tragedii u Euzebiusza Słowackiego jest miłość Mendoga do Aldony, natomiast Juliusz Słowacki rozszerzył tło historyczne, włączył do akcji przyjęcie chrztu i koronację Mendoga⁴¹.

Bohater młodego Słowackiego, jak przedstawia Grabowski,

jest mniej szlachetny, ale równie zakochany i namiętny. Jeżeli Mendog ojca przypominał dumnego i zakochanego Pyrrusa, od którego wyrażał się tylko gorzej, a cech odrębnych nie posiadał zupełnie, to Mindowe jest sobą i na kochanka pseudoklasycznej tragedii nie zakrawa. Nie jest oderwaną formułą, nie jest abstrakcją, ale człowiekiem żywym⁴².

„Romansowy wątek w utworze syna silnie odbiega od charakteru i treści dramatu ojcowskiego – podkreśla Kleiner. – Mindowe utracił sentymentalne zabarwienie nieszczęśliwego kochanka–samobójcy, zgoła nie licujące z jego postacią – Aldona utraciła gest bohaterski”⁴³. Mindowe Juliusza Słowackiego działa zdecydowanie, nie obawia się ujawnić swych planów wobec tymczasowych sojuszników – Krzyżaków:

Kiedy nie będę królem, będę księciem Litwy,
 Będę was darł i palił, rabował i łupił.
 I teraz nadtom drogo tytuł króla kupić,
 Jeśli miałbym pochlebiać i ważyć w umyśle
 Słowa, które wymawiam mówiąc to, co myślę.
 Ci wolno nie gadają, których jarzmo gniecie.
 Ale mnie kto da prawa? Kto mi zwiąże mowę?
 Czy jest gdzie jaki drugi Mindowe na świecie?
 Albo może wasz papież jest drugi Mindowe?⁴⁴

⁴⁰ E. Słowacki, *Mendog, król litewski*, [w:] E. Słowacki, *Dziela z pozostałych rękopismów ogłoszone*, Wilno 1827–1828, t. IV, s. 33.

⁴¹ W. Hahn, *Kilka słów o genezie...*, s. 4–5.

⁴² T. Grabowski, *Juliusz Słowacki...*, s. 70.

⁴³ J. Kleiner, *Juliusz Słowacki...*, s. 58.

⁴⁴ J. Słowacki, *Mindowe*, [w:] J. Słowacki, *Dziela*, pod red. J. Krzyżanowskiego, wyd. II, Wrocław 1952, t. VI, s. 17.

Dramat Marcinkevičiaus pt. *Mindaugas*, utwór poety współczesnego (ur. 1930), odegrał ogromną rolę w rozwoju litewskiej świadomości narodowej. W dramatycznej trylogii *Mindaugas*, *Mažvydas*, *Katedra* (1968–1976) autor odtworzył trzy najważniejsze etapy w historii narodu litewskiego: powstanie państwa, wydanie pierwszej książki oraz kształtowanie się wartości duchowych. Każda część trylogii jest samodzielnym utworem, dopiero po napisaniu *Katedry* autor w 1976 roku określił je jako całość. Vytautas Kubilius pisze:

Romantyczna wymowa dramatów wskazuje, że przeszłość nie umiera, teraźniejszość jest jej kontynuacją – w trylogii ożyła ona jako elegia powstania i upadku podstawowych instytucji narodowych, interpretowana jako wieczna walka sprzeczności, kryjąca się w przestrzeni egzystencji narodu i człowieka. [...] Dramatyczna trylogia Marcinkevičiaus zintelektualizowała i zmodernizowała model litewskiego dramatu poetyckiego. Jeszcze bardziej umocniła autorytet i popularność autora jako wyraziciela wartości narodowych i budziela świadomości narodowej⁴⁵.

Dramat poetycki *Mindaugas* składa się z dwóch części. Tytuł pierwszej *Miłość i przemoc* symbolizuje dwie zasadnicze sprzeczności egzystencjonalne. Nie oznacza to jednak, że autor im się podporządkowuje. „Cała struktura utworu jest maksymalnie podporządkowana poszukiwaniom duszy, która dąży do dobra, do zapewnienia miłości, do utworzenia takiej ziemi i takich bogów, którzy łączyliby ludzi” – pisze Jonas Lankutis⁴⁶.

Tytuł drugiej części *Slawa i cierpienie* krytyk interpretuje następująco: „Król cierpi, oglądając swą koronę, królową męczą wyrzuty sumienia, gdy przypomina Wismonta, Dowsprung i stary garncarz sceptycznie oceniają osiągnięcia Mendoga”⁴⁷.

Akcja dramatu rozpoczyna się zawarciem umowy przez książąt litewskich pod przewodnictwem Mendoga w obliczu zagrożenia krzyżackiego. Dla Mendoga walka o zjednoczenie kraju jest najwyższym celem:

Nie ma więcej bogów.

Jest jedynie ojczyzna. Jeden bóg.

Okrutny, niemiłosierny i ... wymagający⁴⁸.

Równoległe obok wątku walki o zjednoczenie Litwy pojawia się drugi – miłość Mendoga i żony Wismonta – Marty. By być bliżej Marty, Mendog awansuje Wismonta, przenosząc go z żoną do swego zamku. Na wieść o zdradzie żony, która urodziła Mendogowi syna, Wismont popełnia samobójstwo.

⁴⁵ V. Kubilius, *XX amžiaus literatūra...*, s. 538.

⁴⁶ J. Lankutis, *Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija*, Vilnius 1977, s. 87.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Wszystkie cytaty pochodzą z litewskiego wydania: J. Marcinkevičius, *Mindaugas*, Vilnius 1968. Przekładu na język polski dokonał autor artykułu.

Starszy brat Mendoga Dowsprung został zmuszony by być jego doradcą. Ich dialogi odzwierciedlają dramatyzm sytuacji Mendoga:

Mendog
Władza opiera się nie na miłości, lecz na strachu.
Pokochają później, gdy zrozumieją,
Że miałem rację, że nie było
Ani innej drogi, ani innej miłości.

Dowsprung
Stworzyłeś przecież nowego boga,
Nazwałeś go Litwą. Dobrze.
Ufam ci. Szczerze – ufać chciałbym.
Lecz w imieniu Litwy i nikczemnicy mogą
Mordować, palić, rabować. Jak odróżnić,
Który prorok jest prawdziwy, a który fałszywy?

Tragizm jednostki, dążącej przemocą do zjednoczenia Litwy i wprowadzenia jej w sferę cywilizacji zachodnioeuropejskiej, potęguje nieufność i podejrzliwość książąt litewskich. Mendog widzi „wszędzie tylko spiski, obłudę i kłamstwo”. Na co Dowsprung mu odpowiada:

Na podejrzliwości stworzyłeś
Państwo swoje. Fundament nie ten.
Jak mogę ci teraz zaufać?
Ulec – mogę. Lecz zaufać – nie.

Część druga dramatu rozpoczyna się w chwilę po koronacji Mendoga, który zwraca się do brata, trzymając w ręku koronę:

Spojrzyj – całkiem ładna zabawka.
Jeszcze i sam dobrze jej nie widziałem,
Tylko na głowie czułem niemały ciężar.
Trzeba ją przed dziećmi schować.

Dowsprung nie podziela dążeń brata, obce są mu ambicje wielkomocarstwowe, jako zwolennik starej pogańskiej Litwy i baczny obserwator wydarzeń nie ufa nowym sojusznikom – Krzyżakom, którzy dotychczas byli wrogami:

Te dary, życzenia, przemówienia –
To kłamstwo i obłuda. A ci goście!
Oni kpili z ciebie i z nas,
Z naszej mowy, bogów i tradycji,
Z naszych ubrań i obuwia.
Wyprawiliś Litwę w świat,

Ubrawszy biedaczkę w cudze szaty.
W jej piersi włożyłeś złego,
Obcego boga. Kupując koronę,
W rzeczywistości sprzedajesz Litwę.
Burzysz to, co sam z takim trudem tworzyłeś.

Przyjęcie chrześcijaństwa i koronacja wywołuje nieprzewidziane skutki. Marta, poznając od mnicha prawdy wiary katolickiej, z powodu wcześniejszych uczynków wpada w obłęd. Zwraca się ze swoimi obawami i wątpliwościami do Mendoga:

Pomyślałam:
Jeżeli Bóg wszystko widzi, wie, słyszy,
To on naprawdę już wie, że
Oszukiwałam Wismonta..., że
Go zabiłam..., że pożałowałam, chciałam...
Ciebie... a pragnęłam jego śmierci... o Boże!

Indyferentyzm religijny i pragmatyzm polityczny Mendoga każe mu porzucić chrześcijaństwo i wypowiedzieć wojnę Krzyżakom:

Jestem władcą i zrobię wszystko,
Co memu bogu – Litwie – jest korzystne.
Walka z zakonem i jego bogiem
Zjednoczy Litwę, połączy ją, zespoli.

Zamiary Mendoga nie spełniają się, gdyż w wyniku zorganizowanego zamachu ginie wraz z dziećmi. Ostatnie słowa, umierając, kieruje do Białego Kronikarza:

Napisz, że rodzinę i bliskich
Zmusiłem siłą do uległości.
Napisz, że sam... nie kochałem nikogo...
Lecz dodaj, że wszystko robiłem
Jedynie w imię Litwy... w imię Ojczyzny...

Symboliczna jest scena śmierci Mendoga nad rozbitą makietą Litwy, którą król lepił z gliny przez całe życie. Umierający Mendog próbuje zebrać rozrzucone drobne kawałki swego dzieła i osłania je własnym ciałem:

Co oni uczynili! Wysiłek całego życia
Rozbili i rozrzucili... Kto teraz
Połączy je i zlepi? Ojczyzno,
Moja droga!

Dramat rozpoczyna się nie od wydarzeń, ale od rozważań na temat tego, co się zdarzyło i co się jeszcze zdarzy. „Czym jest rzeczywistość?” – brzmi pierwsze pyta-

nie kronikarza. W tym dramacie za główną postać można uznać nie tytułowego bohatera, lecz metaforyczną ideę samej historii. Ona jakby sama myśli o sobie, rozważa, co w niej jest moralne i niemoralne, ludzkie i nieludzkie, gdzie przypadkowość, gołe fakty i duchowa twórczość, szlachetne i świadome bohaterstwo, cierpienia, porażka w imię zwycięstwa. Czarny i Biały Kronikarz – to wieloznaczne symbole podstawowej idei dramatu, przypominają oni chór dramatu antycznego. Ich walka jest dramatyczna, ponieważ dramatyczna jest historia. Przemoc niszczy dobro i prawdę, fałsz i obłuda piszą swą krwawą historię, lecz z powodu cierpienia i błędów pojawia się tęsknota do dobra. Umierający Mendog pada na kolana przed Białym Kronikarzem, wyznaje mu niczym na spowiedzi wszystkie swoje błędy i przestępstwa, apełuje do przyszłości w imię ojczyzny, by nie zapomniano o jego dobrych czynach: „wszystko robiłem jedynie w imię Litwy... w imię Ojczyzny”.

„*Mindaugas* jest tak napisany, byśmy wyraźnie zobaczyli i zrozumieli, jak powstaje historia, jak się rodzi naród i idea jego państwowości, jak powstaje i działa mechanizm władzy, na ile on odpowiada czy nie odpowiada interesom ludu i służy społeczeństwu – podsumowuje Lankutis. – Losy postaci są tu sprawą drugorzędą”⁴⁹.

Lankutis uważa, że Mendog Słowackiego „to despota miotany fatalistycznymi średniowiecznymi okrucieństwami”. Natomiast Mendog Marcinkevičiusa „to władca groźny, potężny, o twardej ręce, a gdy zajdzie potrzeba to i twardego serca, lecz nie jest on wcieleniem zła, niewolnikiem makbetowych namiętności. On dąży do dobra, ale jego droga ku dobru jest zbyt trudna i złożona”⁵⁰. Dramat litewskiego władcy u Marcinkevičiusa polega na ambiwalentnym stosunku do chrześcijaństwa. Mendog traktuje je instrumentalnie, jako oręż w walce o umocnienie kraju. Bardziej niż inni książęta uświadamia sobie konieczność zjednoczenia Litwy i przyjęcia chrześcijaństwa. Mimo ostrożnego psychologicznego przygotowania gruntu do idei zjednoczenia ma on jednak silną opozycję wśród książąt, którą może podporządkować tylko siłą, obłudą i kłamstwem. Jak zaznacza Lankutis, bohaterem utworu jest Litwa – taki jest jego sens. Pod tym względem utwór zawsze będzie obecny w litewskiej kulturze, w jej narodowej tradycji⁵¹.

Koncepcję *Mindowego* Słowackiego badacze widzieli w konflikcie dwu religii, dwu cywilizacji, dwu narodowości, w problematyce zdrady. Witkowska podkreśla, że tytułowy bohater jest podwójnym zdrajcą, najpierw porzuca pogaństwo, a później zdradza Krzyżaków i chrześcijaństwo. Oprócz rozgraniczenia narodowościowego na Litwinów i Krzyżaków oraz podziału na pogan i chrześcijan Makles ukazuje, że istotą konfliktu jest starcie dwu cywilizacji:

W dramacie Słowackiego został ukazany moment starcia dwu sił cywilizacyjnych i dwu światów ludzkich. Pierwotny świat Rognedy, pozostającej w ekstatycznym i bliskim związku z bóstwem, nie ogranicza się tylko do niej. Poza nią – odczuwa się to nieodpar-

⁴⁹ J. Lankutis, *Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija...*, s. 81.

⁵⁰ Ibidem, s. 84.

⁵¹ Ibidem, s. 93.

cie – stoi Litwa starych bogów i ich wyznawców. Pradawny świat pogańskiej Litwy to społeczeństwo nie dopuszczające do siebie historii, broniące się przed nią. [...] Świat pozostałych osób, „gorący”, przyjmuje do siebie historię, więc: żyje przez nią i w niej. To świat odkrywany przez romantyzm człowieka historycznego⁵².

Treugutt pisze, że Słowacki chciał pokazać, dlaczego ludzie w konkretnej sytuacji historycznej działają tak, a nie inaczej. Przykładem takiego postępowania jest synowiec Mindowego, książę Trojnat, nieubłagany wróg Krzyżaków, który łączy prywatę z sytuacją polityczną Litwy. Ideę utworu Treugutt widzi w krytyce feudalizmu: „Mindowe, Trojnat, Hejdenrich są równorzędnymi partnerami feudalnej wojny wszystkich przeciw wszystkim. I ich charaktery, i ich działanie polityczne służy autorowi do wyrażenia generalnej tendencji dramatu, który jest krytycznym obrazem stosunków feudalnych”⁵³.

Włodzimierz Próchnicki analizując dramat wprowadził pojęcie obcych sobie przestrzeni pogańskiej i chrześcijańskiej. Obca dla Litwy przestrzeń chrześcijańska przeraża nową religią, kulturą, postawami zbiorowości i jednostek. Stąd autor wyprowadza szereg opozycji: biedy – bogactwa, tradycji – cywilizacji nowoczesnej, znanego, bliskiego – obcego, dalekiego. Są to jednak pochodne jednej opozycji, określonej przez Maklesa, który uzasadnia, że nie można budować opozycji dwu różnych religijności z powodu braku w świecie chrześcijańskim odpowiednika religijności pogańskiej: „W *Mindowem* mamy tylko jedną faktyczną opozycję: pomiędzy pierwotnością a historią, pomiędzy ginącym światem Rognedy a historycznym światem wszystkich pozostałych – i to napięcie stanowi o głównym konflikcie cywilizacyjnym dramatu”⁵⁴. Obco się czują nie tylko Litwini w przestrzeni chrześcijańskiej, ale i Krzyżacy, dążący do narzucenia Litwinom swojej przestrzeni:

Hejdenrich, „mieszkaniec Rzymu”, czuje się w tej sytuacji nieswojo, chce „rzucić litewskie krainy”, które są wrogię, choć jego celem jest zagarnąć je i podporządkować „swojemu” kręgowi cywilizacyjnemu. Stary, wczesnośredniowieczny co najmniej, podział przestrzeni na Wschód i Zachód ujawnia w dramacie swój konfliktowy charakter⁵⁵.

Próchnicki nadmienia, że akcja dramatu rozgrywa się w zamkniętej przestrzeni budowli średniowiecznej. Makles natomiast mówiąc o „narodzinach historii”, które dokonują się w *Mindowem* na wszystkich płaszczyznach działań dramatycznych, posługuje się pojęciem przestrzeni otwartej: „I chociaż w pałacu, to jednak w otwartym pałacu–zamku, a nie w zamknięciu klasycystycznym. Otwarcia pałacu dokonał bohater romantyczny”⁵⁶.

⁵² T.J. Makles, *Narodziny historii...*, s. 29.

⁵³ S. Treugutt, *Pisarska młodość Słowackiego...*, s. 108.

⁵⁴ T.J. Makles, *Narodziny historii...*, s. 31.

⁵⁵ W. Próchnicki, *Romantyczne światy. Czas i przestrzeń w dramatach Słowackiego*, Kraków 1992, s. 48.

⁵⁶ T.J. Makles, *Narodziny historii...*, s. 38.

W nowym świecie historii obowiązuje człowieka ukrywanie swych intencji, zakładanie masek. „Przebieranki” jednak nie trwają długo, ponieważ, jak zauważa Makles, „kostium aktorski” uwiera bohaterów: Mindowego – korona, Hejdenricha, wroga Litwinów – szaty legata, Hejdenricha, wysłannika Stolicy Apostolskiej – zbroja krzyżacka, Aldonę, żonę Dowmunta – suknia damy dworu królewskiego itp. Chociaż w kostiumie aktorskim bohaterom jest niewygodnie, ale

jest on koniecznością, warunkiem egzystencji w świecie historycznym, który wymaga udawania w grze życia. Ten, kto nie chce przyjąć maski lub pozostaje bez niej zbyt długo, narażony jest na klęskę, jaka spotkała Rognedę i Mindowego. Nie każdemu też został umożliwiony głęboko wolny wybór kostiumu. Chrzest Lutuwera i postrzyżyny Trojnata są tego dowodnym przykładem⁵⁷.

Krytycy, omawiając postacie dramatu, zwracali uwagę na udaną kreację wrogów Litwy. Treugutt stwierdza:

W postaci komtura skupił Słowacki przekazane przez historię i tradycję literacką cechy Krzyżaka. – Cechy nie są ukazane abstrakcyjnie – to nie katalog przestępstw dygnitarza zakonu – Hejdenrich pokazany jest w działaniu; jako dyplomata wikła sieci oplatające Mindowego, następnie wspomaga spisek przeciw królowi⁵⁸.

Marcinkevičius natomiast poza mnichem Zywertem postaci Krzyżaków do dramatu nie wprowadził. O ich wrogich wobec Litwy działaniach dowiaduje się czytelnik pośrednio. Jest to celowe zamierzenie autora, skupiające uwagę odbiorcy na postaci Mendoga.

Omówione dramaty o pierwszym litewskim władcy ukazują ewolucję tego tematu w literaturze sąsiednich narodów. Warto podkreślić jest to, że temat zapoczątkowany przez polskich autorów znalazł kontynuację w twórczości współczesnych litewskich twórców. Konflikt interesów jednostki i zbiorowości, problem patriotyzmu i zdrady, kontrastów kulturowych i religijnych okazał się w wieku XX tak samo aktualny jak i w XIX.

King Mendog in the "Dramatic Trilogy" (*Mendog* by Euzebiusz Słowacki, *Mindowe* by Juliusz Słowacki, *Mindaugas* by Justinas Marcinkevičius)

Abstract

The article situates Juliusz Słowacki's drama between the father, Euzebiusz's drama, which is a thematic inspiration for *Mindowe*, and the first part of historic trilogy entitled *Mindaugas* (1964) by Justinas Marcinkevičius. For the Polish recipient, the remarks about the popularity of J. Słowacki's drama in Lithuania and also among Lithuanian immigrants to the

⁵⁷ Ibidem, s. 34.

⁵⁸ S. Treugutt, *Pisarska młodość Słowackiego...*, s. 108.

United States of America, already since 1880-ties until the present day, are very precious. Słowacki with his drama could have also inspired the new image of the contemporary Lithuanian ruler and his epoch, which was presented in the poetic drama by Marcinkevičius, and which critics judge as having a great role in the development of the Lithuanian national awareness.